

Munich Personal RePEc Archive

About the Universality of Economic Efficiency: The Case of Slavery at the American South

Bukvić, Rajko

Nizhny-Novgorod Engineering-Economic University

2005

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/123562/>
MPRA Paper No. 123562, posted 09 Feb 2025 22:57 UTC

О УНИВЕРЗАЛНОСТИ ПРИНЦИПА ЕКОНОМСКЕ ЕФИКАСНОСТИ: СЛУЧАЈ РОПСТВА НА АМЕРИЧКОМ ЈУГУ*

Сажетак. У раду се разматра проблем универзалности принципа економске ефикасности, посебно имајући у виду ефикасност робовског рада у јужним америчким државама уочи Грађанског рата. У складу са савременим истраживањима и критиком традиционалне хронологије, истиче се проблематичност уобичајене представе да је ропство настало рано, у епохи пропадања првобитне заједнице и преласка на приватну својину и класно друштво. Показано је да је у ствари у питању релативно нови институт, настао у касном средњем веку и то као производ капиталистичког развоја. Разматрају се и Фогелова истраживања о економској ефикасности робовског рада у САД у периоду пред Грађански рат, која су показала већу ефикасност робовског рада као и целе робовласничке економије на југу у односу на неробовласнички север.

Резултати истраживања показали су релативност принципа економске ефикасности, који не може бити коришћен као универзалан.

Кључне речи. Ропство, економска ефикасност, средњи век, опричнина

Rajko Bukvić

ABOUT THE UNIVERSALITY OF ECONOMIC EFFICIENCY: THE CASE OF SLAVERY AT THE AMERICAN SOUTH

Abstract. The paper considers the problem of universality of the principle of economic efficiency, specially relating to the slavery and the efficiency of the slave workers in the South American states before the Civil War. According to modern investigations and critics of traditional chronology, the usual image that slavery arose early, in the epoch of crumbling of transition from primeval community to private property and class society, was doubted. It is showed that slavery one new institute is, arose in late middle age as the product of capitalistic development. The paper considers also the Fogel's investigations about economic efficiency of slave labour in USA in the period before Civil war, that showed greater efficiency of slave labour and whole the slavery's economy of the South in relation to the non-slave North.

The results of research had showed the relativity of the principle of economic efficiency that can't be used as universal principle.

Key Words. Slavery, Economic Efficiency, Middle Age, Oprichnina

---

* У раду се излажу неки од резултата истраживања применљивости критеријума економске ефикасности на оцењивање успешности традиционалних (пољопривредних) друштава која је аутор обавио у оквиру рада на пројекту *Развој и структурне промене аграрне привреде и руралних подручја* који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије (пројекат број 2004). Прве резултате ових истраживања аутор је презентирао на научном скупу *Pojedinac i država* одржаном у Институту друштвених наука у Београду 26. маја 2005. године.

Увод

Економска ефикасност је један од основних појмова савремене економске науке. Иако се у енциклопедијама неретко дефинише прилично неодређено¹, ипак је јасно да економска ефикасност представља критеријум успешности остварене производње изражен односом приходи/трошкови. Наравно, ако је овако исказан однос већи од јединице (односно, ако је разлика приходи – трошкови позитивна) дата производња има оправдања и може се рећи да су у тој производњи ресурси употребљени ефикасно, другим речима да је постигнута економска ефикасност у датој производњи. Међутим, прави смисао економске ефикасности не састоји се у једноставној позитивној разлици, односно вишку прихода над расходима у некој појединачној производњи. Тај смисао открива се тек у условима конкуренције. Одређена производња, наиме, може бити економски оправдана (или рентабилна, профитабилна), али ако су трошкови у тој производњи већи од неког средњег нивоа у оквирима привреде, онда ће у условима конкуренције капитал потећи тамо где су трошкови мањи од просечних, јер тамо може да оствари већу ефикасност, односно већу разлику између прихода и трошкова. На тај начин, слободним сељењем капитала из мање ефикасних (или неефикасних) производњи у ефикасније постиже се не само повећање ефикасности употребе појединачног капитала већ и и повећање ефикасности производње у целом друштву.

Основни принцип слободно-конкурентског модела економије састоји се у томе да ако се предузећа такмиче у (овако дефинисаној) ефикасности онда ће под претњом заостајања у односу на друге конкуренте, и последично пропадања, доћи до сталног повећавања ефикасности производње у целини, а и задовољавање потреба становништва ће происходити аутоматски, само од себе. Овај модел економије показао се, не само у теоријским разматрањима, животноспособнијим од других, а покушају да се изграде другачији модели функционисања привреде (и друштва) били смо донедавно и сами сведоци (могло би се слободно рећи и неимари). То све, наравно, не значи да у оваквој конкурентној економији не постоје и неконкурентни, односно неефикасни (или мање ефикасни) произвођачи. Напротив, њих је пуно, и многи од њих заиста и пропадају, без обзира што је током деценија знатно олакшан процес слободног сељења капитала из једне у другу производњу.

Јасно је, на основу реченог, да се привлачност неке производње за улагање капитала заснива на процени односа прихода и трошкова који се у тој производњи очекују, а да је умеће потенцијалног инвеститора да те приходе и трошкове што објективније (и што брже, наравно) процени како би брзом и правовременом акцијом преместио свој капитал у најпрофитабилнију производњу, односно у производњу од које се очекује да буде најпрофитабилнија. Главни, и практично једини критеријум предности једне производње над другом (једног предузећа над другим) јесте упоређивање обима трошкова на јединицу производње – онај ко мање троши по јединици производње у предности је и изаћи ће као победник у конкурентској борби, а самим тим биће и инвестиционо привлачнији.

Када је, међутим, реч о тржиштима ван националних граница (или о светском тржишту), из неких разлога примењују се потпуно другачији критеријуми – ниво грађанских слобода, слобода штампе, одговарајући правни систем и др., на основу којих се одређује инвестициона привлачност појединих земаља. С аспекта тежње да се изгради светско тржиште примена ових (или бар неких од тих) критеријума није јасна, као што је врло упитан и начин на који се они квантификују. Ова разматрања, наравно, излазе ван контекста нашег рада и на њима се нећемо задржавати.

Иако се у скицираном конкурентном моделу нигде не истиче облик својине, у литератури преовлађује схватање да је модел реално остварив једино у условима постојања приватне својине, иако наравно постоје и другачија схватања. Према том, преовлађујућем, схватању једино приватна својина и приватна иницијатива (деловање у сопственом, личном интересу) обезбеђује не само

---

¹ „Економска ефикасност повезује производњу са јединицом трошкова употребљених ресурса. Економска ефикасност се односи на трошкове и вредности. Она има своје критеријуме који су најчешће повезани с ефикасношћу употребљених производних фактора.” (Економска и пословна енциклопедија 1, А-М, Савремена администрација, Београд, 1994, стр. 273.)

остваривање сопственог циља већ и опште благостање.² Циљ овог рада, међутим, није разматрање наведених питања (и контроверзи, уколико још увек постоје), па ће сходно томе бити прихваћена истакнута претпоставка. Њене консеквенце превазилазе уско економске оквире – сматра се да једино у таквим условима може бити реализовано не само опште благостање већ и слобода (не само економска) као таква. Овакви ставови нашли су, поред осталог, веома експлицитног израза у иступима многих економиста из земаља у транзицији, а који су често и према оценама самих западних економиста екстремни. Тако је, рецимо, један од водећих креатора перестројке Н. Шмељов заступао следећи тврди став: „Обавезни смо да унесемо у све сфере друштвеног живота схватање да је све што је економски неефикасно – неморално, и обрнуто, све што је ефикасно то је морално“.³

Управо је наведени став, чак и када није тако експлицитно формулисан, предмет наших наредних разматрања, а која су заснована на „скандалозно познатим истраживањима“ Роберта Фогела, оца савремене економске историје (клиометрије) и једног од добитника Нобелове награде за економију за 1993. годину.

Настанак ропства и робовласничке економије

Једно од контроверзних питања из историје државе и опште историје и данас је настанак, развој и пропадање робовласничког друштвеноекономског система, као система у којем су појединци (робови) били највише обесправљени и били изложени најгрубљој експлоатацији. Према популарном марксистичком тумачењу, уз све уважавање разлика које су постојале између Енгелса, Плеханова, Маркса, Лењина и других теоретичара и делатника, као општеприхваћено истиче се (или истицало се) да је настанком приватне својине над средствима производње и производима рада отпочео процес распадања првобитне заједнице и припремљен терен за појаву робовласничког друштвеноекономског уређења. Према ортодоксном марксистичком схватању робовласништво је прва у историји антагонистичка друштвеноекономска формација, а њен настанак представља историјску законитост, при чему се та законитост не манифестује на свакој појединачној земљи већ у општесветском историјском процесу.

У сваком случају, период настанка ропства и робовласничког друштвено-економског система био је, наводно, време непрекидних ратова, током којих је настала војна демократија, с народном скупштином, саветом старешина и војним начелником, тј. војсковођом (басилеусом), као органима те војне демократије.⁴ Познато је, као што уосталом и сам он наводи у предговору, да је своју чувену књигу *Порекло породице, приватне својине и државе* Енгелс написао 1884. на основу познатог Моргановог истраживања из 1877. године⁵ и користећи Марксове исцрпне изводе и коментаре из тог дела.

У време које описују Хомерови епови⁶, а из којег је Енгелс црпео значајне изворе за своја тумачења, грчка племена су већ била уједињена у мале народе, који су већ водили такве непрекидне ратове, и чије је уређење већ било изграђено: сталну власт чинило је веће (буле) првобитно састављено од старешина генсова а доцније од посебно изабраних, а када је изграђена држава ово веће је прерасло

---

² Овај став се експлицитно позива на чувену Смитову сентенцу о невидљивој руци (А. Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Kultura, Beograd, 1970, стр. 625-626), иако је Смит у ствари направио јасну ограду: он каже „не увек“ и „често“, тако да апсолутизовање личног интереса, барем овде, није на месту.

³ Наведено према: С. Г. Кара-Мурза, *Евроцентризм – Едипов комплекс интелигенцији*, Алгоритм, Москва, 2002, стр. 183.

⁴ Видети класичан опис у: F. Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, BIGZ, Beograd, 1976, стр. 95. и даље.

⁵ L. H. Morgan, *Drevno društvo. Istraživanje čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije*, Prosveta, Beograd, 1981.

⁶ Према традиционалној хронологији Хомерови епови настали су у VIII веку пре н. е. Они описују догађаје повезане с Тројанским ратом, који се према тој истој традиционалној хронологији догодио у XIII веку пре н. е.

у сенат; народна скупштина коју је сазивало веће одлучивала је о важним пословима; војсковођа (басилеус) као заповедник војске, кога је испрва бирао народ, и који је поред војне имао и свештеничку и судијску надлежност, док о грађанској власти басилеуса још нема помена. Већ у ово доба ропство ратних заробљеника било је призната установа. Робови су најпре били непуноправни чланови породице а касније су претворени у бесправне, сурово експлоатисане и угњетаване људе.

Поменути опис распадања првобитне заједнице, перманентних ратова између племена, односно народа и настанка ропства, међутим, у новије време изложен је озбиљним критикама. Током времена, наиме, искристалисале су се неке од таквих, озбиљних, примедби, па ћу их овде и навести без претензије на исцрпност.

„Потпуно је неприхватљиво, као што пише Дмитриј Љаљин⁷, карактерисати ранокласне државе као „робовласничка друштва” и сходно томе делити њихово становништво на класе робова и робовласника. Као што је познато, робовласништво не може да буде карактеристика било какве једне формације, пошто постоји током целе историје човечанства и карактеристично је за свако друштво у већој или мањој мери. Ропство је само екстремно испољавање власти над човеком.”

Што се тиче непуноправних чланова породице, као једне од битних карактеристика ропства (или бар ропства у настајању), треба ли истицати да такви чланови (непунолетна деца, болесни и др.) увек постоје, као што су увек и постојали, и њихово постојање сигурно не може да представља показатеље постојања ропства.

Начин и правила вођења војних дејстава у та времена не дозвољавају да се говори о ратовима, као што показују неки од примера из сасвим недавних времена, а који се могу упоредити с периодима настајања тзв. робовласничких друштава. Ови сукоби искључивали су елемент изненађења, као што показује Разин⁸, па према томе и војну вештину, а настајали су ретко, најчешће због територије, крвне освете и сл. У сваком случају, напади нису могли да буду изненађујући већ су им претходили преговори, а тек ако они не би били успешни одређивано је место сукоба на које се долазило у назначено време. У сукобу су учествовали сви одрасли мушкарци из рода, а жене, деца и сва имовина остајали су без сваке заштите али су били неприкосновени. Сукоб је могао да траје целу ноћ, али само до сванућа које је означавало његов крај.

Слика 1. Синусоида понављања историјских догађаја А. Жабинског

Векови пре наше ере			Векови наше ере		Линија векова №
Трака 5	Трака 4	Трака 3	Трака 2	Трака 1	
XVII	XVII	I	I	XVII	9
XVIII	XVI	II	II	XVI	8
XIX	XV	III	III	XV	7
XX	XIV	IV	IV	XIV	6
XXI	XIII	V	V	XIII	5
XXII	XII	VI	VI	XII	4
XXIII	XI	VII	VII	XI	3
XXIV	X	VIII	VIII	X	2
XXV	IX	IX	IX	IX	1

Извор: А. М. Жабинский, *Другая история искусства. От самого начала до наших дней*, Вече, Москва, 2004, стр. 15.

У новије време наведеном популарном тумачењу истичу се и неки други приговори. Тако се констатује да је Карл Јулијус Белох [Karl Julius Beloch, 1854-1929], први научник који је применио

⁷ Навод према: Д. В. Калужный и А. М. Жабинский, *Другая история войн. От палок до бомбард*, Вече, Москва, 2003, стр. 17.

⁸ Е. А. Разин, *История военного искусства в 5-ти томах*, Полигон, Санкт Петербург, 2000. (Навод према: Д. В. Калужный и А. М. Жабинский, *Другая история войн. От палок до бомбард*, Вече, Москва, 2003, стр. 19.)

статистички метод у истраживању древне историје, у делу *Атичка политика од Периклових времена*, истражујући бројност становништва грчко-римског света, дошао до закључка да робова у древним државама није било!⁹ Овај резултат не само да је дао за право наведеној примедби под 1), већ је у ствари потврдио да је ропство (релативно) нов институт, чиме се и може објаснити његово опстојање и постојање и у савременим друштвима или до сасвим недавне прошлости, па чак и данас, у многим земљама. Испоставља се, тако, да ропство није остатак претходних, древних времена и система већ производ савременог или сасвим недавног развоја¹⁰.

С друге стране, познато је да су се Хомерови епови, наводно написани у VIII веку пре н. е. (заправо, они су били написани раније али је њихов текст, наводно, дошао до нас у каснијој редакцији из VIII века пре н. е.), у ствари појавили тек пред крај XIV века н. е., као и многи други древни списи уосталом, а до појаве ових епова био је познат цео низ дела-романа који су описивали догађаје из овог рата – тзв. Тројански циклус, почев од, како се данас сматра, имагинарних учесника Тројанског рата Дареса¹¹ и Диктиса¹². Интересантно је да међу тим делима нема грчких аутора, нити су она написана на грчком језику, а прва дела у којима је описан овај рат написана су у ствари на латинском. Користећи инструментаријум Нове хронологије Фоменко и сарадници дефинитивно су Тројански рат окарактерисали као средњовековни догађај¹³ који се десио негде током XIII века наше ере, и то на тлу савремене Италије, а аутор епова, Хомер, живео је и писао вероватно у XV веку. Овакво датирање Тројанског рата потврђено је независно и једним другим савременим инструментом развијеним у оквирима критике традиционалне (Скалигерове) хронологије и историје, тзв. синусоидом векова А. Жабинског. Утврдивши, наиме, да се у традиционалној хронологији догађаји одвијају по линијама успона и падова који трају по девет векова Жабински је конструисао своју синусоиду (видети слику 1), на основу које се могу проверавати и реално датирати догађаји из разних епоха. Као што се може видети, XIII век пре н. е. налази се на истој линији с XIII веком наше ере, што добро потврђује резултат Нове хронологије. На тај начин, показује се да је Тројански рат у ствари тзв. историјски дупликат крсташких ратова XII–XIII векова а да је у далеку, древну, прошлост „отеран” током стварања традиционалне хронологије у радовима Скалигера и Петавијуса у XVI и XVII веку (слика 1).

Да ли је ропство (било) економски или етички проблем

Овакво, за многе изненађујуће, датирање Тројанског рата показује да је у питању знатно „млађи” догађај него што се традиционално сматра. С обзиром на то, постојање односно непостојање ропства у Хомерово доба (видети констатацију под 2) у претходном одељку) мора да буде релативизовано, односно свакако добија нови смисао. Показује се, наиме, да је у питању у сваком случају знатно „млађи”, а никако не архаични институт, посебно ако се прихвати да је поменута примедба 2) на месту. У том смислу и званично прихваћено схватање да је ропство постојало у древним временима а да је поново настало у XVI веку након открића Америке када су тамо одвозили

---

⁹ Наведено према: Иванов, В. А. Анализ системных противоречий в традиционной версии мировой истории, *Хождение в Ойкумену*, Альманах № 1 (Интернет: <http://www.newchrono.ru/>).

¹⁰ „Чак и такав архаични институт, као ропство, у случају САД генерички уопште није остатак већ управо производ капиталистичког развоја.” (С. Г. Кара-Мурза, *Столыпин – отец русской революции*, Алгоритм, Москва, 2002, стр. 42.)

¹¹ Дарес је један од јунака Тројанског рата који се спомиње у Хомеровој *Илијади* – видети *Илијада*, певање пего, стихови 9–11.

¹² Роман у облику измишљеног дневника Дареса Критског *Тројански рат* приписује се трећем веку наше ере и заједно с Даресовим текстом био је цењенији од „бајковите” Хомерове поеме, а „током хиљаде година (све до XVII в.) слава Дареса и Диктиса мрачила је славу Хомерову”. (Наведено према: А. Т. Фоменко, *Математички поглед на историју – Статистичка хронологија*, Математички институт САНУ и ДОСИЈЕ, Београд, 1997, стр. 285.)

¹³ Видети, рецимо: А. Т. Фоменко, *Математички поглед на историју – Статистичка хронологија*, Математички институт САНУ и ДОСИЈЕ, Београд, 1997, стр. 285. и даље, или Г. В. Носовский и А. Т. Фоменко, *Математическая хронология библейских событий*. Наука, Москва, 1997. (Интернет: http://lib.ru/FOMENKOAT/matclir_b.txt/), глава 8.

црнце из Африке, могла би да добије нови смисао - вероватно није у питању „поновна” појава ропства већ његово првобитно настајање.

У ствари, ако се следе резултати Нове хронологије, ропство је први пут настало, тј. озакоњено, у Русији, за време Захарјиних, односно „Романових”, који су били штићеници Западне Европе, којима је Западна Европа и помогла да се дочепају престола, и то у XVII веку, као тзв. крепосно право. Ропство је озакоњено 1648. године (у ствари 1649, када је одговарајући закон – *Соборное Уложение* – утврдио Земски сабор), за време Алексеја Михајловича Романова, Алексеја „Најтишег” [владао 1645–1676], иако су Романови уз помоћ својих историчара покушали да „заслугу” за то припишу Борису Годунову, последњем цару претходне династије¹⁴. Алексеј „Најтиши”, иначе омиљени лик руских историчара и многих странаца, законом познатим под именом *Соборное Уложение* фактички је заробио већину руског становништва, уводећи уређење у којем спахија (велепоседник) има право на принудни рад, имовину и личност сељака који му припадају, а већ наредне, 1650. године донео је и Указ којим је сељаштву забранио да се бави трговином и занатством.

Иако се у традиционалном тумачењу¹⁵ крепосно право сматра за „умекшано” ропство, из кога се наводно и развило, и то још у римско доба, у виду колоната, показује се да је ипак оно „оригинално” и да нема везе с некаквим античким и древним временима и друштвима. Другачије није ни могло да буде, ако се има у виду да је (пре)расподела земље, односно реформа државне својине у Русији извршена тек у другој половини XVI века (тзв. Опричина Ивана Грозног), а у Енглеској свега неколико деценија раније (Хенрих VIII).¹⁶ Увођење ропства (крепосништва) у Русији, како се уобичајено сматра, донело је катастрофалне резултате – „закрепостивши” већину становништва Русије управо га је Алексеј „Најтиши” учинио неписменим до почетка XVIII века¹⁷, али се ипак треба чувати једностранних оцена да је то било резултат само те једне одлуке, односно само тог једног института.¹⁸ У сваком случају, у поређењу са сликом коју о Русији XV и прве половине XVI века дају неки савременици, резултати су више него поражавајући. Врло сликовите и сугестивне описе можемо наћи, рецимо, код Карамзина¹⁹, или још боље код Орбинија²⁰. Наравно, потребно је, као и увек, чувати се једностранних оцена. Пошто неки други аспекти Алексејеве владавине, и из данашње перспективе, изгледају или могу да изгледају позитивни (у ствари, Алексеј је започео много од онога што је касније приписано његовом сину Петру I), и негативне оцене које је на његов рачун поводом крепосног права изрекла историја морале би бити макар и једним делом релативизоване. Уосталом, управо поводом крепосног права често се истиче да оно на Западу није постојало, али се заборавља да су у Средњем веку на европским путевима стајале патроле које су одмах вешале „скитнице” ако не би могли да

---

¹⁴ Г. В. Носовский и А. Т. Фоменко, *Стамбул в свете Новой хронологии*, Вече, Москва, 2004, стр. 134.

¹⁵ Видети, на пример: Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон, *Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правители и полководцы. Народы и страны*, ЭКСМО, Москва, 2003, стр. 435-436.

¹⁶ Видети: Я. Кеслер, *Европейская опричина* (Интернет: <http://newchrono.ru/prcv/index3.htm/>).

¹⁷ Я. Кеслер, *Азбука: послание к Славянам* (Интернет: <http://newchrono.ru/prcv/index3.htm/>).

¹⁸ Не треба губити из вида да је за време Романових, посебно Алексеја и његовог сина Фјодора, на делу било масовно уништавање свих докумената који се односе на историју доромановске Русије, као што је у исто време у свим земљама Европе, ради остварења истог циља (оправдавања доласка на власт нових династија и сходно томе подела наслеђа управо срушене Велике Империје) спровођен аналогни програм.

¹⁹ Н. М. Карамзин, *История российского государства*, том VII, книга вторая, ЭКСМО, Москва, 2003, стр. 112.

²⁰ Mauro Orbini, *Il Regni degli Slavi*, Pesaro, 1601. Преведено на руски 1722. године под називом *Историография*. (Наведено према: Г. В. Носовский и А. Т. Фоменко, *Библейская Русь. Русско-ордынская империя и Библия. Новая математическая хронология древности*. Том I, Издательство Факториал Пресс, Москва, 2000, стр. 181-198.) Иако Орбинија и наша Енциклопедија (видети *Мала енциклопедија Просвета*, 2, Просвета, Београд, 1972, стр. 228) и *Советский энциклопедический словарь* сматрају за Дубровчанина, или Далматинца, односно Словена, Фоменко и Носовски изражавају сумњу у то, и подвлаче да је он живео и писао у Италији, да је књигу написао на италијанском и да је користио пре свега изворе из италијанских библиотека, што му сигурно доноси већи степен објективности. (Г. В. Носовский и А. Т. Фоменко, *Исто*, стр. 190.)

докажу да су локални арендатори; само за време поменутог Хенрика VIII у Енглеској је, тако, обешено око 80.000 „скитница”, односно сељака које су лордови протерали са својих имања.

Касна (или релативно касна) појава ропства, без обзира на извесне недоумице које може да изазове поменута слика из Русије, указује на нешто друго. Његова појава у време када се убрзано развија робно-новчана, или тачније капиталистичка, привреда морала је да има своје економско оправдање. Кара-Мурза је на већ цитираном месту истакао да је ропство у САД производ капиталистичког развоја, а не тако давна истраживања „оца модерне економске историје” Роберта Фогела²¹ показала су и нешто друго – ропски рад у сасвим скорој прошлости САД (истраживање се односило на период од две деценије уочи Грађанског рата 1861-1865) био је продуктивнији и ефикаснији од рада слободних фармера, као што је и целокупна робовласничка економија југа била ефикаснија од економије неробовласничког севера. Овај други моменат треба посебно истаћи, будући да се он, свесно или не, често запоставља. Тако су, на пример, С. Ковалев и Ј. Латов, разматрајући наведена Фогелова (и Енгерманова) истраживања закључили да су „амерички клиометричари показали да архаичне регенерисане форме организације производње могу у неким условима да се одликују високом конкурентношћу”²², потпуно занемарујући чињеницу опште веће ефикасности робовласничке економије Југа у односу на Север, што с обзиром да је у питању часопис који важи за „чврсто” неолиберално гласило дозвољава, можда и злонамерна, подозрења.

Апсолутно изненађујући резултати до којих су дошли Фогел и Енгерман уздрмали су дотадашње схватање о инхерентној неефикасности робовласничког поретка америчког југа, а анализа фактора који су допринели већој ефикасности робовског рада у односу на рад слободних фармера само је појачала налазе и недоумице који су их пратили. Фогел је, наиме, показао да већа продуктивност робовског рада није била резултат веће количине употребљених ресурса (рада и капитала) већ супериорне укупне факторске продуктивности, из чега следи да је робовласничка економија имала супериорне технолошке и организационе производне карактеристике²³.

Наведене резултате сам Фогел је објаснио одликама тржишта на северу и на југу: расподела дохотка на југу карактерисала се наглашеном неједнакошћу, што је ограничавало диверсификацију пољопривредне производње и омогућавало високу специјализацију ка производима (шећер и памук, пре свега) који су имали прођу ван граница јужних држава. Ова специјализација производње омогућила је и специјализацију рада за шта је робовски рад био посебно погодан, па је тако и дошло до зачуђујућег резултата да је сат робовског рада доносио готово двоструко већу количину производа него сат рада слободног фармера.

Поставља се, ипак, питање да ли претходно дато објашњење – специјализација производње и специјализација рада која отуда произилази – може да буде довољно да објасни готово двоструко већу продуктивност (црначког) робовског рада од рада слободних фармера (и слободних белих радника који су сезонски унајмљивани од стране фармера). Иако истиче супериорне технолошке и организационе карактеристике робовласничке економије из Фогелових истраживања, М. Бисић се у наведеном раду не упушта у њихово разјашњавање.

А реч је о важним моментима и вреди им посветити пажњу. Суштина је у томе да су црнци-робови приликом рада на плантажама фактички били „на данку” – плантажери се нису мешали у организацију њиховог живота и рада, а у таквим условима они су имали неупоредиву компаративну предност у односу на слободне беле раднике – протестанте: слободни радници нису били у стању да освоје сложену организацију колективног рада коју су поседовали Африканци. (Наведено је и био разлог што су власници понекад пуштали црнце-робове „на данак” у индустрију,

---

²¹ Своја истраживања Фогел је започео, и прве резултате изложио заједно са Стенлијем Енгерманом (Time on the Cross, *The Economics of American Negro Slavery*, № 4, 1974), да би након вишегодишњег рада коначне резултате дао у четвортомном делу *Без согласности и уговора* (R. W. Fogel, *Without Consent or Contract*, W. W. Norton and Co., 1989.).

²² С. Ковалев и Ј. Латов, «Аграрный вопрос» в России на рубеже XIX-XX вв.: попытка институционального анализа, *Вопросы экономики*, № 4, 2000, стр. 104-105.

²³ Навод према: М. Бисић, Robert Willam Fogel – отац модерне економске историје, Branislav Pelević (red.), *Ekonomisti nobelovci 1990–2003*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2004, стр. 134. и даље.

што је још једна за уобичајена схватања изненађујућа чињеница.) Африканци са својим навикама општинске организације, наиме, стварали су бригаде са сложеним колективним поделама обавеза, и те бригаде су радиле продуктивније него слободни бели радници протестанти.

Већ цитирани С. Кара-Мурза, разматрајући ове резултате Фогелових истраживања истиче да се у њима крије и главно историјско искуство за Русију новијег доба: руски сељаци одгурнути у град током присилне колективизације рестаурисали су општину, односно општинску организацију рада, на градилиштима и у фабрикама где су се запошљавали у облику „радног колектива”, а управо тај уникатни институт с многим сељачким атрибутима (укључујући и чувену штурмовштину – јуришничтво) умногоме је определио „руско чудо”, необјашњиво ефикасну форсирану индустријализацију у СССР.²⁴

Ако је робовласничка економија била ефикаснија од неробовласничке, као што је то утврдио Фогел, поставља се питање како је и зашто је онда неефикаснији Север победио. Зашто је, посебно, било потребно водити рат у коме је управо постојање ропства на Југу и тежња за његовим укидањем, био један од мотива тог рата? Сам Фогел се и поред несумњивих резултата чувао да изрекне позитивне оцене о робовласничкој економији, иако наравно није могао да избегне бурне реакције и оптужбе да заступа ропство. Уместо тога, он је истакао да је економска ефикасност по себи вредносно неутрална, што значи да се овај термин не може поистоветити с етички прихватљивим. Робовласништво је по Фогелу и престало да постоји не зато што је било економски неефикасно већ што је било етички неприхватљиво.

Иако је овај став Р. Фогела за схватања и укусе либерала проблематичан (или бар тако изгледа), он се ипак не може игнорисати или априори одбацити. Међутим, остављајући бар на моменат по страни питање да ли је потребно предност давати етичким или економским принципима, постоји и нешто друго о чему је поводом наведених оцена потребно нешто рећи. Поставља се, наиме, питање шта је то у робовском раду (односно, у робовласништву) етички неприхватљиво. Овде ће бити дато неколико напомена, које, наравно, не претендују да дају потпуни одговор на постављено питање, и никако не значе залагање за ропство, ако је то уопште потребно истицати.

Да би се објективно размотрило ово питање потребно је, најпре, ослободити се стереотипа и предубеђења. Треба имати у виду да је у економији коју је проучавао Фогел, и у којој је роб имао двоструко већи учинак од слободног радника он добијао и двоструко већу надницу. С друге стране, као што је већ истакнуто, власници се нису мешали у организацију живота и рада робова, и чак су повремено пуштали робове на рад у индустрију (задржавајући принцип „данка”). Овај облик рада (уступање робова индустријалцима) није био више распрострањен из једноставног разлога што су бригаде (артели) робова давали још већи доходак власницима радећи на њиховим плантажама из ког разлога су их ипак нерадо „пуштали” у индустрију.

Да наведено питање није без смисла показује и сама судбина ропства у САД. Оцима америчке демократије, наиме, ропство није сметало и то не само када су правили устав САД већ ни касније. А њих су следили и амерички либерали, који су искрено прихватили ропство негирајући применљивост грађанских права на црнце и индијанце.

А да ствари ни касније нису биле баш једноставне говоре и друге приче из историје САД. Када се у време борбе за анексију Тексаса и великог дела Мексика, у првој половини XIX века, појавила опасност да Тексас стекне независност (коју је заправо 1836. године и прогласио) „забринутост експанзиониста ишла је даље од њиховог страховања да би независни Тексас разбио монопол Сједињених Држава над природним богатствима и постао им ривал; бојали су се да тамо

---

²⁴ С. Г. Кара-Мурза, *Стаљин – отац руске револуције*. Алгоритм, Москва, 2002, стр. 26. Познати су из историје и други примери који немају везе с економијом али показују снагу овог фактора у животу руског народа. Тако Паршев (А. П. Паршев, *Почему Россия не Америка*, Крымский мост-9Д, Форум, Москва, 2005, стр. 394.) наводи како су у Кримском рату 1852, у бици на Црној Речки, руски војници након што су остали без такорећи свих официра сами организовали нападе који су не ретко били и успешнији него с официрима. Наравно, Паршев истиче да у томе нема ничег надљудског: у руској армији је сачуван систем управљања пренет из сеоске општине и њени функционери нису носили никакве ознаке по којима би се разликовали од обичних војника.

може да дође и до забране држања робова (! - Р. Б.) а то би запалило опасну искру егалитаризма”²⁵. Чињеница да се и након анексије Тексаса (1845. године) у САД још двадесетак година одржало ропство (формално је укинато одлукама Конгреса тек за време Грађанског рата 1861–1865) само потврђује релативност приче о етичкој неприхватљивости ропства. Исто као и чињенице да је ропство укинато у многим земљама у релативно блиској прошлости²⁶, а понегде и данас још постоји, као рецимо у Саудијској Арабији, иначе једној од земаља с којима САД као „највећи борац за слободни свет” имају најприсније односе.

Закључна разматрања

Наведена разматрања упозоравају да су потребна озбиљна преиспитивања уобичајених схватања и тумачења, која су оптерећена стереотипима и предубеђењима из традиционалне историје и разних идеолошких школа и доктринарних система. У оквирима историјске науке (или, боље је рећи на њеним маргинама) тренутно је у току велико преиспитивање целог здања подигнутог од стране Жозефа Скалигера и Дионисија Петавијуса током XVI и XVII века и њихових следбеника из наредних векова, а независни истраживачи из других наука, попут Р. Фогела, дају својим истраживањима огроман подстицај за даље независно и непристрасно сагледавање и промишљање одређених појава и института насталих током одређених етапа развоја људског друштва и привреде.

Ропство, као један од таквих института, с карактеристикама које га никако не чине привлачним (бар у уобичајеним представама), без елементарних људских права за читав један сегмент друштва, свакако је један од института које је вредно проучавати. Поготову ако независна истраживања, као што су Фогелова, уздрмају те уобичајене представе и отворе бројне проблеме не само економске природе. Јер, као што истиче Фогел, ропство је превасходно етички проблем (или га бар он тако види), другим речима ропство је проблем грађанских и других права једне групе људи (слоја, или класе) и неминовно је шири од уско економског проблема и уско економског сагледавања проблема. Па макар се то косило с (неприкосновеним) приматом економике и економских принципа какав је заступљен у учењу и идеологији либерализма, и посебно с уобичајеним претпоставкама о индивидуализму, слободи и (грађанским и другим) правима.

Показује се, у исто време, и релативност принципа економске ефикасности, али и нешто друго. Када се, наиме, у својим истраживањима сретну с нечим што се не уклапа у њихове шеме, економисти су склони да се „сакрију” иза неких других критеријума и виђења, спремно дајући примат некој другој сфери, најчешће етичкој. Поставља се стога питање зашто се у заступању принципа економске ефикасности не истрајава до краја – сетимо се већ у уводу овог текста цитираног става: „Обавезни смо да унесемо у све сфере друштвеног живота схватање да је све што је економски неефикасно – неморално, и обрнуто, све што је ефикасно то је морално”. Ако је тачно да заступање личног интереса увек резултира општим благостањем, како је наводно тврдио А. Смит, зашто се онда такви ставови не бране доследно и до последњег даха? Или, зашто се не призна да економска ефикасност није и не може бити универзални принцип, па да се онда сходно томе и посматра па и примењује сходно том ограниченом значењу?

На самом крају, имајући у виду уобичајено „лепљење” етикета, толико заступљено нарочито у последње време, и то не само у политичкој сфери, сматрам за потребно да још једном истакнем да се у овом раду не залажем за ропство (исто као ни против њега), већ само за непристрасно и објективно сагледавање и изучавање овог института, као и свих других економских и друштвених појава и феномена, а пре свега економске ефикасности као врло корисног, иако не и универзалног, принципа и инструмента.

²⁵ N. Čomski, *Godina 501: konkvista se nastavlja*, Svetovi, Novi Sad, 1998, стр. 35.

²⁶ Трговина црнцима укинута је у Енглеској 1808, у Француској 1816, у Шпанији 1817, у Португалу 1823, а у француским колонијама црнци су 1848. године проглашени слободним, и најзад у САД за време Грађанског рата.

Литература

- Bisić, Milica. Robert William Fogel – otac moderne ekonomske istorije, Branislav Pelević (red.). *Ekonomisti nobelovci 1990-2003*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2004, str. 129–138.
- Брокгауз, Ф. А.; Ефрон, И. А. *Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правители и полководцы. Народы и страны*, ЭКСМО, Москва, 2003, 832 с.
- Bukvić, Rajko. Neke refleksije o ropstvu i ekonomskoj efikasnosti, Zbornik radova s naučnog skupa Pojedinaц i држава, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska истраживања, Beograd, 2005, str. 225–231.
- Вялянский, Сергей Иванович; Калужный, Дмитрий Витальевич. *Другая история Средневековья. От древности до Возрождения*, Вече, Москва, 2004, 416 с.
- Goldin, Claudia. Cliometrics and the Nobel, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 2, Spring, 1995, pp. 191–208.
- Гомер. *Илиада*, (перевод с древнегреческого: Н. Гнедич), Художественная литература, Москва, 1978, 534 с.
- Ekonomska i poslovna enciklopedija 1, A-M*, Savremena administracija, Beograd, 1994, 871 str.
- Engels, Fridrih. *Poreklo porodice, privatne svojine i државе. U vezi s истраживањима Luisa H. Morgana*, (prevod s nemačkog: Milorad Simić), BIGZ, Beograd, 1976, 185 str.
- Жабинский, Александр Михайлович. *Другая история искусства. От самого начала до наших дней*, Вече, Москва, 2004, 576 с.
- Иванов, В. А. Анализ системных противоречий в традиционной версии мировой истории, *Хождение в Ойкумену*, Альманах № 1, Интернет: <http://www.newchrono.ru/>.
- Калужный, Дмитрий Витальевич; Жабинский, Александр Михайлович. *Другая история войн. От палок до бомбард*, Вече, Москва, 2003, 544 с.
- Калужный, Дмитрий Витальевич; Кеслер, Аркадьевич Ярослав. *Другая история Московского царства. От основания Москвы до раскола*, Вече, Москва, 2003, 430 с.
- Карамзин, Николай Михайлович. *История российской государства*, том VII, книга вторая, ЭКСМО, Москва, 2003, 991 с.
- Кара-Мурза, Сергей Георгиевич. *Столыпин – отец русской революции*, Алгоритм, Москва, 2002, 253 с.
- Кара-Мурза, Сергей Георгиевич. *Евроцентризм – Эдипов комплекс интеллигенции*, Алгоритм, Москва, 2002, 255 с.
- Кеслер, Ярослав. *Азбука: послание к Славянам*, Интернет: <http://newchrono.ru/prcv/index3.htm/>.
- Кеслер, Ярослав. *Европейская опричнина*, Интернет: <http://newchrono.ru/prcv/index3.htm/>.
- Ковалев, С; Латов, Ю. «Аграрный вопрос» в России на рубеже XIX–XX вв.: попытка институционального анализа, *Вопросы экономики*, № 4, 2000, с. 102–118.
- Мала енциклопедија Просвета*, 2, Просвета, Београд, 1972, /6+/983 стр.
- Morgan, Luis H. *Drevno društvo. Истраживање човековог развоја од дивљаштва и варварства до цивилизације*, (prevod s engleskog: Đurica Krstić), Prosveta, Beograd, 1981, 508 str.
- Носовский, Глеб Владимирович; Фоменко, Анатолий Тимофеевич. *Математическая хронология библейских событий*, Наука, Москва, 1997. Интернет: http://lib.ru/FOMENKOAT/matchr_b.txt/.
- Носовский, Глеб Владимирович; Фоменко, Анатолий Тимофеевич. *Библейская Русь. Русско-ордынская империя и Библия. Новая математическая хронология древности*, Том I, Издательство Факториал Пресс, Москва, 2000, 687 с.
- Носовский, Глеб Владимирович; Фоменко, Анатолий Тимофеевич. *Стамбул в свете Новой хронологии*, Вече, Москва, 2004, 352 с.
- Паршев, Андрей Петрович. *Почему Россия не Америка*, Крымский мост-9Д, Форум, Москва, 2005, 411 с.

Smit, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, (prevod s engleskog: Marijan Hanžeković), Kultura, Beograd, 1970, 1310 str.

Фоменко, Анатолиј Тимофеевич. *Математички поглед на историју – Статистичка хронологија*, (превод с руског: Драган Благојевић и Александар Липковски), Математички институт САНУ и ДОСИЈЕ, Београд, 1997, 449 стр.

Čomski, Noam. *Godina 501: konkvista se nastavlja*, (prevod s engleskog: Emilija Kiehl), Svetovi, Novi Sad, 1998, 378 str.